

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.15407/>

УДК: 930:[911.375(438)«197/201»+911/375(477/4)«14/16»]

Андрій Заяць

доктор історичних наук,

доцент кафедри давньої історії України та архівознавства,

Львівський національний університет ім. І.Франка

(Львів, Україна), andrij_zajac@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Польська урбаністика останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. та українські студії з міської проблематики Правобережної України раннього нового часу: історіографічний огляд

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати доробок польської історіографії останніх десятиріч у вивченні міської проблематики ранньомодерної доби та з'ясувати її значення для українських дослідників історії міст Правобережної України. **Методологія** базується на принципах історизму, системності, науковості та всебічності. Використано також методи: історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та ретроспективний. **Наукова новизна.** Уперше в українській історіографії проаналізовано досягнення польської історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. у вивченні ранньомодерних міст Речі Посполитої та зроблено спробу визначити значення цих досліджень для праць українських істориків. **Висновки.** Базуючись на значному доробку попередників, польські історики з 1970-х рр. значно пришвидшили студії над історією польських міст, активно вивчаючи урбанізаційний процес у всіх його складових (правова, просторова локація та організація міської громади). Добре досліджене місце міщанства у структурі суспільства, зокрема процес формування міщанства, його правове становище, етнічний і професійний склад, становище жінки в міському соціумі, роль і місце шляхти в місті. Чільну увагу польські історики приділяють вивченню міського управління, а саме функціональним обов'язкам війтів, лентвійтів, райців, найманих міських урядників (писарі, шафарі, інстиґатори, міські слуги тощо), а також участі міської громади у самоврядуванні. Дещо менше уваги в польській історіографії відведено економічному розвитку міст, зважаючи на добре вивчення цього питання попередниками. Відчутні зрушення відбулися в питанні студій над міським судочинством, яке успішно вивчають не лише історики, а і правники. Згаданий доробок має величезне методологічне та практичне значення для українських дослідників ранньомодерних міст Правобережної України, оскільки низка аспектів (міське управління, судочинство, правове становище міщан тощо) у вітчизняній історіографії вивчена недостатньо, а перебування міст Правобережжя в рамках єдиної Речі Посполитої дає змогу проводити паралелі та екстраполювати окремі висновки польських колег.

Ключові слова: польська історіографія, українська історіографія, місто, маґдебурзьке право, судочинство, міське управління.

Польська історіографія ХХ ст. завжди приділяла належну увагу вивченню історії міст ранньомодерної доби, але особливо цей процес прискорився з кінця 1960 – початку 1970-х рр. Певними рубіжними віхами стали колоквіум польських істориків 1974 та симпозіум 1979 рр., присвячені вивченню міської історії

Матеріали колоквиуму було опубліковано 1976 р.¹, а симпозиуму – 1980 р.² Із того часу світ побачили майже сотня монографій та сотні й сотні статей, а кількість дослідників перевищила п'ять десятків. При Комітеті історичних наук Польської академії наук діє Комісія історії міст, до якої лише докторів наук, фахівців міської проблематики, входить більше двадцяти осіб. Згадана комісія регулярно проводить містознавчі наукові конференції, матеріали яких публікуються у провідних історичних часописах. Успіхи польських істориків значною мірою пов'язані з тим, що навіть у тоталітарні часи політична еліта Польської Народної Республіки ніколи не проводила масових чисток серед істориків. Не було зруйновано наукові школи, виплекані в міжвоєнний період, коли розвитку історичних студій польська держава надавала всебічну підтримку. Значною мірою середньовічні та ранньомодерні студії у ПНР дуже умовно можна назвати марксистськими. Насправді це були об'єктивні та ґрунтовні дослідження, які не втратили свого наукового значення дотепер.

Натомість у радянській Україні історичні інституції під тиском партійних органів були позбавлені можливості досліджувати низку тем, які вважалися «неперспективними», «надуманими», а то й «буржуазними». Натомість вивчалися «актуальні» теми революції, досягнень перших п'ятирічок, події Другої світової війни та повоєнної відбудови. Державі не було діла до давньої історії, зокрема міської, а якщо й виходили окремі праці, то вони здебільшого висвітлювали «класову боротьбу» в тогочасному суспільстві чи «братні зв'язки» українського та російського народів. Це призвело до втрати наукових шкіл, які здебільшого були винищені ще в попередній період. Ситуація зазнала змін лише з кінця 1980 – початку 1990-х рр. У 1989 р. вийшла друком відома праця П.Саса, в якій максимально широко використано напрацювання тогочасної польської історіографії³. Водночас стало очевидним загальне відставання українських урбаністичних студій. Упродовж останньої чверті минулого століття стан справ почав дещо виправлятися, свідченням чого стало видання з 2015 р. спеціалізованого журналу «Місто: історія, культура, суспільство» та низки важливих наукових розвідок.

Зважаючи на те, що ранньомодерні міста Правобережної України розвивалися в рамках Великого князівства Литовського, яке було тісно поєднане з Короною Польською, звідки й запозичувалася нова міська модель, а далі вони функціонували у складі єдиної Речі Посполитої, то напрацювання польських колег дуже корисні, їх необхідно максимально повно використовувати при дослідженні історії українських міст, тим паче, що саме з кінця 1980-х рр. містознавчі студії в польській історичній науці значно інтенсифікувалися.

Успіхам польської історіографії об'єктивно сприяє наявна джерельна база, яка, незважаючи на нарікання дослідників щодо її неповноти, не йде у жодне порівняння з джерельним фондом міст Правобережної України. Якщо в Короні міські книги збереглися для понад 50 малих міст⁴ (великі міста майже всі мають міські книги), то для Правобережної України загалом уціліло 8 міських книг для Волині й жодної – для Київщини та Брацлавщини⁵. У контексті двох останніх воеводств практично не збереглися також ґродські, земські книги (лише виписи з них), що ще більше ускладнює дослідження історії міських поселень регіону. Щодо Волині,

¹ Miasta feudalne w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne. – Warszawa, 1976.

² Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – №3.

³ Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х гг. XVI в. – К., 1989.

⁴ Samsonowicz H. Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce // Homines et societates: Czasy Piastów i Jagiellonów. – Poznań, 1997. – S.478–479.

⁵ Зайць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. – К., 2019. – С.26–27.

то майже повний комплект гродських і земських книг дещо компенсує брак міських та дає змогу більш-менш задовільно вивчати міську проблематику.

Ще в кінці 1960-х рр. Р.Щигел зробив спробу узагальнити доробок польських істориків у дослідженні міст XVI ст. Він звернув увагу на недостатню вивченість внутрішнього життя міських поселень, незадовільний стан дослідження малих міст (містечок), брак монографічних студій історії окремих міст. Через сім років подібних висновків дійшла М.Богуцька⁶. У 1986 р. побачила світ праця Г.Самсоновича й М.Богуцької, яка до сьогодні залишається єдиною узагальнюючою студією, присвяченою містам старопольського періоду⁷. В її другій частині подано широку панораму життя міст Речі Посполитої ранньомодерної доби. Належну увагу приділено етапам урбанізації, просторовому розвитку, типології, устрою, соціальній та етнічній структурі. Не оминули автори тему міської культури та побуту. Давно назріла потреба підготувати подібну працю в Україні, оскільки вона дала б змогу висвітлити напрацювання вітчизняних істориків та виявити лакуни, над якими доцільно працювати в подальшому.

Із кінця минулого століття в Польщі почали видавати невеликими брошурами локаційні привілеї міст. Зазвичай таке видання супроводжується більшим чи меншим вступом, далі йде публікація оригінального тексту привілею (здебільшого латиною, інколи подавали факсиміле самого акта) та його переклад польською мовою. Таким чином опубліковано кілька десятків міських привілеїв. Цю практику варто було б запозичити й українським історикам.

У 1980-х рр. почали щораз частіше з'являтися монографії з історії більших і менших міст Польщі⁸. Таке враження, що чи не кожне місто захотіло мати власну опубліковану історію. Позитивними наслідками цього стало поживавлення урбаністичних студій. Поява значної кількості монографічних досліджень польських міст, зокрема й малих, свідчить про серйозні напрацювання істориків та виступає певним підсумком багаторічних студій. Щодо міст Правобережної України, то лише окремі з них можуть похвалитися своєю опублікованою ранньомодерною історією. Невелика, але дуже цінна розвідка про Олику належить С.Терському⁹. Просторовому розвитку Луцька до середини XVI ст. присвячено студію М.Кушпи¹⁰. Ґрунтовну монографію про міську владу та самоврядування Києва до середини XVII ст. видала Н.Білоус¹¹. У 1993 р. було надруковано стару, але добротну працю про Вінницю XIV–XVII ст. відомого дослідника Поділля В.Отамановського¹². Оце, здається, і всі варті уваги монографічні розвідки з історії окремих міст Правобережної України ранньомодерної доби... Не багато є і статей про історію міст зазначеного часу. І.Рибачок досліджувала Базалію й Костянтинів¹³, А.Заяць –

⁶ Bogucka M. Badania nad dziejami miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej: stan i zarys programu // Kwartalnik Historyczny. – 1975. – №3. – S.573–583.

⁷ Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław, 1986.

⁸ Zwolęń: Dzieje miasta i ziemi. – Lublin, 1976; Tarnów: Dzieje miasta i regionu. – Tarnów, 1981; Lubartów i Ziemia Lubartowska. – Lubartów, 1983; Dzieje Końskowoli. – Lublin, 1988; Łęczna: Studia z dziejów miasta. – Łęczna, 1989; Dzieje Sandomierza (XVI–XVIII w.). – Warszawa, 1993; Koziencice: Monografia miasta. – Koziencice, 2004; Motylowicz J. Społeczność Przemysła w XVI i XVII w. – Rzeszów, 2005; Belżec przez dzieje. – Belżec, 2008; Szczygiel R., Gmiterek H., Dymmel P. Lublin: Dzieje miasta. – T.1: Od VI do końca XVIII w. – Lublin, 2008.

⁹ Терський С. Олика: Історичний нарис (серія «Літописні міста Волині», вип.1). – Л., 2001.

¹⁰ Кушпа М. Луцьк в X – першій половині XVI ст.: короткий нарис просторового розвитку міста. – Луцьк, 2019.

¹¹ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст.: Міська влада та самоврядування. – К., 2008.

¹² Отамановський В. Вінниця XIV–XVII ст. – Вінниця, 1993.

¹³ Рибачок І. Базалія – місто Василя Острозького // Літопис Волині. – Ч.7. – Луцьк, 2010. – С.35–40; Її ж. Місто Костянтинів та волость у кінці XVI – першій третині XVII ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.17. – Острог, 2011. – С.57–70.

Берестечко та Козлин¹⁴, В.Кравченко – Литовиж¹⁵, І.Ворончук – Любартів, Острополь¹⁶, Т.Вихованець – Берездів, Киликіїв, Красностав (Хлапотин), Острог, Новомалин (Глухи)¹⁷.

Вивчення історії міст передбачає дослідження певних блоків проблем. До одного з них варто віднести питання заснування міського поселення або так звану локацію, з'ясування правового статусу поселення (привілейоване чи ні), термінологічне наповнення поняття «місто», їх класифікацію. Усі ці питання польські історики почали розробляти раніше за українських, тому їхні напрацювання надзвичайно корисні.

Дослідження локації міських поселень у польській історіографії повоєнного періоду започаткувала С.Кулеєвська-Топольська, яка 1964 р. опублікувала працю про заснування міст у Великопольщі¹⁸. У 1989 р. світ побачила книга Р.Щигела про локацію міст у Польщі ХVІ ст., яка стала в певному сенсі класикою жанру¹⁹. Автор ґрунтовно проаналізував складові локаційного процесу: правову, просторову локацію, залюднення й організацію міської громади. Якщо в Короні локовані міста одночасно отримували маґдебурзьке право, то засновані міста на території Великого князівства Литовського, зокрема і Правобережної України, отримували міський статус, але не завжди їм надавалося маґдебурзьке право²⁰. Це дуже важливо, оскільки ще Ю.Бардах слушно звертав увагу на те, що на теренах Великого князівства спостерігалася двоетапність у наданні поселенням міських прав²¹. Спочатку надавався привілей на заснування міста та, зазвичай, право проводити ярмарки й торги, і лише пізніше, другим привілеєм, місто отримувало маґдебурзьке право. Так здебільшого було з містами Правобережної України²². Значний внесок у вивчення правової локації зробили (окрім С.Кулеєвської-Топольської та Р.Щигела) Б.Зентара²³, С.Курась²⁴, Е.Дибек²⁵, Ф.Кірик²⁶.

Надзвичайно добре в польській історіографії вивчену другу складову локації – просторову. Дослідження на цю тему постійно друкуються на шпальтах

¹⁴ *Заяць А.* Берестечко у ХVІ – першій половині ХVІІ ст. (Штрихи до історії розвитку міста) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.264: Праці історично-філософської секції. – Л., 2012. – С.196–210; *Його ж.* Волинське містечко Козлин у світлі міської книги початку ХVІІ ст. // Краєзнавство. – Вип.3/4. – К., 2015. – С.49–59.

¹⁵ *Кравченко В.* Документи кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. до історії волинського містечка Литовежа і його замку // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип.21/22. – К., 2018. – С.653–697.

¹⁶ *Ворончук І.* Місто Любартів (за інвентарем маєтностей князів Острозьких 1620 р.) // Житомирщина на зламі тисячоліть: Науковий збірник «Велика Волинь». – Т.21. – Житомир, 2000. – С.95–97; *Її ж.* Середньовічний Острополь (за інвентарем володінь князів Острозьких 1620 р.) // Остроґіана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001. – С.246–257.

¹⁷ *Вихованець Т.* Частина історії: Історико-краєзнавчі нариси. – Нетішин, 2016. – С.56–63, 74–80, 95–101, 132–137, 148–158.

¹⁸ *Kulejewska-Topolska Z.* Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w. – Poznań, 1964.

¹⁹ *Szczygeł R.* Lokacje miast w Polsce XVI w. – Lublin, 1989.

²⁰ *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині в ХVІ – першій половині ХVІІ ст. – Л., 2003. – С.96.

²¹ *Bardach J.* O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – С.88.

²² *Заяць А.* Міське суспільство Волині ХVІ – першій половині ХVІІ ст. – Л., 2019. – С.51–52.

²³ *Zientara B.* Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. – Warszawa, 1976. – С.67–97; *Idem.* Źródła i geneza «prawa niemieckiego» (ius theutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w ХІ–ХІІ w. // Przegląd Historyczny. – 1978. – Т.69. – З.1. – С.47–74.

²⁴ *Kuraś S.* Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich ХІV–ХV w. – Wrocław etc., 1971.

²⁵ *Dybek E.* Lokacje na prawie niemieckim w ziemi Przemyskiej w latach 1345–1434. – Lublin, 2004.

²⁶ *Kiryk F.* Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikle w Małopolsce do połowy ХVІІ st. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – №3. – С.373–384; *Idem.* Rozwój urbanizacji Małopolski ХІІІ–ХVІ w.: Województwo krakowskie (powiaty południowe). – Kraków, 1985.

спеціалізованого журналу «Kwartalnik Architektury i Urbanistyki» та в інших наукових часописах. Крім згаданих вище С.Кулеєвської-Топольської та Р.Щигела, значний внесок зробили В.Калиновський²⁷, Г.Врублевська²⁸, Я.Пуделко²⁹, Т.Зарембська³⁰, М.Голінський³¹, К.Мікульський³², М.Ксьонжек³³. Вельми цікаву працю, присвячену тому, як міщани Кракова XIV–XV ст. сприймали просторовий розвиток свого міста, опублікував П.Тишка³⁴.

Третій елемент локації – організація міської громади. Ця складова дуже важлива, зважаючи на те, що, як слушно зауважив Б.Зентара, «післялокаційне місто є поки що містом передкомунальним»³⁵. Заснуване місто не просто тип поселення, адже започатковувалася не так нова осада, як нова громада, котра суттєво відрізнялася від сільської³⁶. Польські історики переконливо показали, що для формування міської громади винятково важливе значення мало надання маґдебурзького права. Саме воно перетворювало мешканців міста на громадян, які мають своє окреме право. Завдяки міському праву міщани отримували особисту свободу та можливість вибрати професію³⁷.

Заснуване місто на початку мало чим відрізнялося від села. А.Бартошевич зауважувала, що за зовнішнім виглядом малі міста радше схожі на села³⁸. Водночас Г.Самсонович слушно зазначав, що навіть невелике місто впевнено ставало осередком товарно-грошових відносин для прилеглої території³⁹. Загалом малим містам польські історики приділяють належну увагу⁴⁰. Зважаючи на те, що більшість міст

²⁷ Kalinowski W. Miasta Polski w XVI i pierwszej połowie XVII w. // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1963. – Т.3-4. – С.167–223.

²⁸ Wróblewska G. Ukształtowanie przestrzenne nowożytnych miast Wielkopolski od roku 1500 do rozbiórów // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1965. – Т.10. – С.87–98.

²⁹ Pudętko J. Zagadnienia proporcji rynków w badaniach nad rozplanowaniem miast średniowiecznych // Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej: Architektura. – Wrocław, 1960. – Z.4. – С.23–34; *Idem*. Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska. – Wrocław, 1967.

³⁰ Zarębska T. Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego. – Warszawa, 1975; *Idem*. Zamość – miasto idealne i jego realizacja // Zamość – miasto idealne. – Lublin, 1980. – С.7–77; *Idem*. Ewolucja zasad kształtowania ulic w miastach Polski przedrozbiorowej // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1998. – №3-4. – С.227–265.

³¹ Goliński M. Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia. – Wrocław, 1997.

³² Mikulski K. Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII w. – Toruń, 1999.

³³ Książek M. Zagadnienia genezy rozlanowania i typologii miast prywatnych XVI i XVII w. w południowej Małopolsce. – Kraków, 1988.

³⁴ Tyśzka P. Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV w. w świadomości jego mieszkańców. – Lublin, 2001.

³⁵ Zientara B. Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. – Warszawa, 1976. – С.88.

³⁶ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... – С.137.

³⁷ Samsonowicz H. Miasto i wieś na prawie niemieckim w późnym średniowieczu Polski // Przegląd Historyczny. – 1972. – Т.63. – Z.3. – С.502; Szczygeł R. Lokacje miast w Polsce XVI w. – С.135–136; Russocki S. Mieszczanie w strukturach stanowych późnośredniowiecznej Polski // Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: Studia ofiarowane H.Samsonowiczowi. – Warszawa, 1991. – С.218.

³⁸ Bartoszewicz A. Miasto czy wieś? Małe miasta polskie w późnym średniowieczu // Przegląd Historyczny. – 2008. – Т.99. – Z.1. – С.121–136.

³⁹ Samsonowicz H. Małe miasto w środkowej Europie późnego średniowiecza: Próba modelu // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1989. – Т.50. – С.40; *Idem*. Wytwórczość rzemieślnicza małych miast Polski XV w. // Kościół, kultura, społeczeństwo: Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, poświęcone prof. Stanisławowi Trawkowskiemu. – Warszawa, 2000. – С.331–336.

⁴⁰ Wyrobisz A. Badania nad historią małych miast w Polsce // Przegląd Historyczny. – 1968. – Т.59. – С.124–137; *Idem*. Małe miasto w Polsce w XVI i XVII w. // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej: Przemiany społeczne a układy przestrzenne. – Warszawa, 1976. – С.177–189; Kalinowski W. Miasta Polski w XVI i pierwszej połowie XVII w. // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1963. – Z.3-4. – С.167–223; Kiryk F. Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie Jagiellońskiej // Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. – Prace Historyczne. – Т.6. – Z.43. – Kraków, 1972. – С.118; Baranowski B. Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII w. – Warszawa, 1975; Samsonowicz H. Z badań nad kancelarią małych miast w Polsce w XV w. // Miscelanea Historico-Archivistica. – Т.І. – Warszawa, 1985. – С.243–259.

були приватними, вони стали об'єктом пильної уваги дослідників⁴¹. Добре простудійовано мережу міських поселень⁴². Щодо Правобережної України, вітчизняні фахівці з'ясували міську мережу Волині⁴³, мережу приватних міст Київщини⁴⁴. Натомість через брак джерел слабо вивчено урбанізацію Брацлавщини.

Наступний великий блок проблем – це характеристика міської громади. Завдяки найперше дослідженням М.Богуцької та С.Русоцького простежено місце та роль міщан у структурі тогочасного суспільства⁴⁵. Польські історики глибоко досліджують процес залюднення, формування міщанського стану⁴⁶, щоденне життя мешканців міст⁴⁷. Проблему соціальних конфліктів у місті на прикладі Любліна ґрунтовно розкрив Р.Щигел⁴⁸.

Належну увагу польські колеги приділяють вивченню правового становища міщан і проблемі міського громадянства. Відправною базою для досліджень стали праці С.Ґродзиського⁴⁹ та С.Гершевського⁵⁰. Для низки міст видано книги прийняття до міського права⁵¹. Зважаючи на відсутність подібних книг для міст Правобережної України досліджувати це питання набагато складніше. І все ж таку спробу зробили Н.Білоус (щодо Києва) та А.Заяць (стосовно Луцька)⁵².

⁴¹ Noga Z., Szczygiel R. Miasta prywatne w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów: Uwagi wstępne // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 2016. – T.LXXVII. – S.9–11; Szczygiel R. Miasta prywatne w Polsce od XIV w. do 1772 r. – chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje // Ibid. – S.13–45; Opas T. Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce. – Lublin, 1990; Wyrobisz A. Rola miast prywatnych w Polsce XVI i XVII w. // Przegląd Historyczny. – 1974. – T.65. – Z.1. – S.19–46.

⁴² Horn M. Zaludnienie miast ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1970. – T.31. – S.85–100; Idem. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV w. // Ibid. – 1974. – T.35. – S.49–74; Idem. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648 // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. – 1975. – Seria A: Historia XIII: Studia z dziejów wewnętrznych Polski. – S.29–49; Idem. Sieć miejska na Rusi Czerwonej w latach 1340–1648 // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – №3. – S.431–432; Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: Województwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991; Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI w. – Lublin, 1989; Aleksandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. // Acta Baltico-Slavica. – T.7. – Warszawa, 1970. – S.47–108; Idem. Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkiem Księstwie Litewskim // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – №3. – S.413–428.

⁴³ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Л., 2003; Його ж Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. – Л., 2019. – С.60–61.

⁴⁴ Білоус Н. Приватні міста Київської воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип.15. – К., 2015. – С.125–164.

⁴⁵ Bogucka M. Miasta a życie polityczne w Polsce XVI–XVII w // Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. – Warszawa, 1989. – S.39–46; Idem. Miasta a władza centralna w Polsce i w Europie wczesnonowozytnej (XVI–XVIII w.). – Warszawa, 2001; Russocki S. Mieszczanie w strukturach stanowych późnośredniowiecznej Polski // Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: Studia ofirowana H.Samsonowiczowi. – Warszawa, 1991. – S.213–220.

⁴⁶ Aleksandrowicz S. Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1965. – T.27. – S.35–65; Szczygiel R. Początki miasta Lewartowa na tle rozwoju miast prywatnych w Polsce XVI w. // Lubartów i Ziemia Lubartowska. – Lubartów, 1983. – S.44–55; Horn M. Zaludnienie miast ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1970. – T.31. – S.85–100.

⁴⁷ Baranowski B. Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII w. – Warszawa, 1975; Drabina J. Życie codzienne w miastach śląskich XIV i XV w. – Wrocław, 1998; Kwak J. Życie codzienne mieszkańców Gliwic od XVI do połowy XVIII w. // Rocznik Muzeum w Gliwicach. – 2001. – T.XVI. – S.287–294.

⁴⁸ Szczygiel R. Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI w. – Warszawa, 1977.

⁴⁹ Grodziski S. Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej. – Kraków, 1963.

⁵⁰ Gierszewski S. Obywatel miast Polski przedrozbiorowej: Studium źródłoznawcze. – Warszawa, 1973.

⁵¹ Księga przyjęć do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656 / Wyd. F.Kiryk. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979; Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572 / Wyd. A.Kielbicka, Z.Wojas. – Kraków 1993; Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611 / Wyd. A.Kielbicka, Z.Wojas. – Kraków, 1994; Album civium Leopoliensium: Rejstry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie (1388–1783) / Wyd. A.Janeczek. – Poznań; Warszawa, 2005. – T.1–2

⁵² Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст.: Міська влада і самоврядування. – К., 2008; Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. – Л., 2019.

Пам'ятаючи, що Річ Посполита була державою багатонаціональною, польські історики приділяють належну увагу вивченню етнічного складу міського населення, відзначаючи місце та роль етнічних груп у розвитку міст⁵³ і наголошуючи на релігійній толерантності в державі⁵⁴. Значний відсоток міського населення становили євреї, які надзвичайно активно займалися підприємництвом. Вони орендували млини, корчми, поташні буди, і це було поширеною практикою. Більш заможні орендували та брали у заставу села й містечка⁵⁵. З.Гульдон запропонував методику обрахунку єврейського населення⁵⁶. Не оминають польські історики теми складних християнсько-юдейських стосунків, стараючись об'єктивно висвітлювати їх⁵⁷, а З.Гульдон та Я.Віячка опублікували статтю про ці взаємини на Волині в ранньо-модерну добу⁵⁸.

У полі зору польських істориків перебуває родинне життя міщан, роль жінки в міському соціумі. А.Виробіш досліджував демографію і внутрішню структуру міської родини, підприємництво, а також матеріальні умови побуту міщан⁵⁹. А.Карпінський підсумував серію своїх статей монографією про місце й роль жінки в польських містах XVI–XVII ст. та після виходу книги опублікував ще окрему статтю щодо посагу міщанок⁶⁰. А.Гловацька-Пенчинська на значному архівному матеріалі зуміла подати широке тло життя жінки в малих містах Великопольщі. Дослідниця охарактеризувала правове становище жінки, її місце та функції у сім'ї, рухоме й нерухоме майно міщанок, участь у міському господарстві, конфлікти під кутом зору права і звичаїв, жіночі тестаменти⁶¹. Присутні сюжети про міщанок у книзі М.Богуцької, присвяченій жінці в давній Польщі⁶².

Важлива проблема – вивчення місця та ролі шляхти у житті королівських міст. Здебільшого історики схильні негативно оцінювати перебування шляхти в містах, звертаючи при цьому увагу на антимиську спрямованість її політики⁶³. Певною

⁵³ *Wyrobisz A.* Mniejszości etniczne i wyznaniowe w miastach Europy wczesnonowoczesnej (XVI–XVIII w.) // *Ojczyzna bliższa i dalsza: Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin.* – Kraków, 1993. – S.471–484; *Hawryluk J.* Rozwój miast Podlaskich i ich skład etniczny od XV do pierwszej połowy XVII w. // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1994/1995. – T.3/4. – S.365–380; *Kozieradski H.* Stosunki etniczne i religijne w miastach Podlasia w XV–XVI w. // *Ziemia Brańska.* – 1990/1991. – T.2/3. – S.25–27.

⁵⁴ *Bérenger J.* Tolerancja religijna w Europie w czasach nowożytnych (XV–XVIII w.). – Poznań, 2002. – S.59–78; *Ćwikła L.* Sytuacja prawna mieszczań wyznania prawosławnego w Rzeczypospolitej po unii brzeskiej (1595–1596) // *Prace Historyczno-Archiwalne.* – 2006. – T.17. – S.5–26.

⁵⁵ *Zajęcki M.* Żydzi w gospodarce komunalnej miast Polski przedrozbiorowej (analiza historycznoprawna) // *Kwartalnik Historii Żydów.* – 2007. – №4 – S.395–421; *Guldón Z., Kazusek Sz.* Rola Żydów w handlu polskim w pierwszej połowie XVII w. // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 2004. – №3. – S.287–303; *Wizimirska B.* Sytuacja prawna Żydów w Rzeszowie XVII i XVIII w. // *Prace Historyczno-Archiwalne.* – 1999. – T.8. – S.3–18.

⁵⁶ *Guldón Z.* Źródła i metody szacunków liczebności ludności żydowskiej w Polsce XVI–XVIII w. // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 1986. – №2. – S.249–263; *Idem.* Osadnictwo żydowskie i liczebność Żydów na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym // *Czasy Nowożytne.* – 1998. – T.4. – S.23–36.

⁵⁷ *Dobrowolski P.* «Wykażę wam to później»: O konfrontacji Żydów i chrześcijan, w późnym średniowieczu // *Pauvres et riches: Société et Culture du Moyen-Age aux Temps Modernes.* – Warszawa, 1992. – S.41–46; *Żydzi wśród chrześcijan w miastach Małopolskich w XVI–XVIII w.* // *Nasza Przeszłość.* – Kraków, 1992. – T.78. – S.190–194.

⁵⁸ *Guldón Z., Wijaczka J.* Żydzi a chrześcijanie na Wołyniu w XVI–XVIII w. // *Nasza Przeszłość.* – T.80. – Kraków, 1993. – S.225–232.

⁵⁹ *Wyrobisz A.* Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze: Przegląd badań i problemów // *Przegląd Historyczny.* – 1986. – №2. – S.305–330.

⁶⁰ *Karpiniński A.* Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. – Warszawa, 1995; *Idem.* Fundacje posagowe w dużych miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1998. – №1. – S.3–19.

⁶¹ *Głowska-Peńczyńska A.* Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII w. – Warszawa, 2010.

⁶² *Bogucka M.* Białogłowa w dawnej Polsce. – Warszawa, 1998.

⁶³ *Bogucka M.* Miasta a władza centralna w Polsce i w Europie wczesnonowoczesnej (XVI–XVIII w.). – Warszawa, 2001. – S.37–38; *Idem.* Miejsce mieszczanina w społeczeństwie szlacheckim: atrakcyjność wzorów życia szlacheckiego w Polsce XVII w. // *Społeczeństwo staropolskie: Studia i szkice.* – T.1. – Warszawa, 1976. – S.185–200; *Wyczański A.*

мірою каменем спотикання виступає ставлення до юридик у місті. Ю.Бардах оцінював їх негативно⁶⁴, натомість С.Гербст – радше позитивно⁶⁵, В.Калиновський, характеризуючи позитиви та негативи юридик, утримався від оцінки⁶⁶, а Т.Зелінська констатувала нерозв'язаність цієї проблеми⁶⁷. Водночас М.Богуцька, закидаючи шляхті втручання в міське самоврядування та уникнення підпорядкування міському праву, зазначає, що вплив юридик на міське господарство не можна оцінювати лише негативно⁶⁸.

Про складні стосунки міщан зі старостами в королівських містах писали А.Гонсьоровський⁶⁹, С.Кулеєвська-Топольська⁷⁰, А.Виробіш⁷¹, Р.Щигел⁷².

Ще один блок проблем – міське управління. Так чи так це питання вмонтоване практично до всіх монографій з історії окремих міст, а також присутнє у працях, присвячених містам певних регіонів⁷³. М.Заленська висвітлила інститут дідичного вітвства в містах Малопольщі, дослідивши його генезу, маєткові надання, роль у системі міського управління та суду⁷⁴. Військові обов'язки вітв стали предметом дослідження С.Зайончковського⁷⁵. З.Нога на прикладі Кракова розкрив діяльність міської ради, показавши урядові порядки в місті, зовнішні зв'язки ради, мобільність міської еліти, рівень її освіченості, професійний склад і заможність, а також етнічну та релігійну належність⁷⁶. За редакцією того ж автора вийшла збірка статей, присвячена зв'язкам міської еліти Кракова з європейськими містами⁷⁷. Зважаючи на погано збережену джерельну базу щодо міст Правобережної України, та враховуючи перебування їх у рамках єдиної держави – Речі Посполитої, можемо з обережністю, але все ж екстраполювати висновки польських фахівців і на наші терени.

Значні здобутки польської історико-юридичної історіографії у вивченні міського судочинства. Вагомою підмогою дослідникам стала узагальнююча праця С.Гродзіського, присвячена правовій культурі старопольського періоду, в якій

Szlachta polska XVI w. – Warszawa, 2001. – S.160.

⁶⁴ Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S.106–110.

⁶⁵ Herbst S. Jurydyka // Słownik Historyczny Sztuk Plastycznych. – Warszawa, 1952. – S.46.

⁶⁶ Kalinowski W. Miasta Polski w XVI i pierwszej połowie XVII w. // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1963. – Z.3-4. – S.167–223.

⁶⁷ Zielińska T. Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVII w. – Warszawa, 1987. – S.13.

⁶⁸ Bogucka M. Z zagadnień socjotopografii większych miast Polski w XVI–XVII w. // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej: Przemiany społeczne a układy przestrzenne. – Toruń, 1976. – S.147–175.

⁶⁹ Gąsiorowski A. Wójt i starosta: Ramię monarsze w polskim mieście średniowiecznym // Ars Historica: Prace z dziejów powszechnych i polskich. – Poznań, 1976. – №71. – S.437–444.

⁷⁰ Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce... – S.74.

⁷¹ Wyrobisz A. Zatargi mieszczan ze starostami soleckimi w XVI, XVII i XVIII w. // Studia Historyczne. – 1969. – T.XII. – №3. – S.365–375; *Idem*. Polityka Firlejów wobec miast w XVI w. i założenie Janowca nad Wisłą // Przegląd Historyczny. – 1970. – T.61. – S.578.

⁷² Szczygel R. Lokacje miast w Polsce XVI w. – S.137; *Idem*. Jan Gabriel Tęczyński wobec gmin miejskich Lublina i Parczewa: O roli starostów w życiu miast królewskich w pierwszej połowie XVI w. // Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego: Prace ofiarowane Prof. M.Antoniewiczowi w 65 rocznicę urodzin. – Częstochowa, 2017. – S.401–413.

⁷³ Motylewicz J. Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII w. – Przemyśl; Rzeszów, 1993. – S.93–109; Tandecki J. Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych. – Totuń, 2011. – S.36–52.

⁷⁴ Załęska M. Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu (studium historyczno-prawne). – Warszawa, 2005.

⁷⁵ Zajczkowski S.M. Obowiązki wojskowe wójtów w państwie polskim w okresie monarchii stanowej // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – T.XXI. – Warszawa, 1978. – S.4–44.

⁷⁶ Noga Z. Krakowska rada miejska w XVI w.: Studium o elicie władzy. – Kraków, 2003.

⁷⁷ Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII w.) / Zbiór studiów pod red. Z.Nogi. – Kraków, 2011.

окремі сюжети стосуються й міського судочинства⁷⁸. Непересічне значення мають студії В.Майселя про правову культуру Речі Посполитої та міське судочинство⁷⁹. Ураховуючи виняткову важливість праць відомого правника XVI ст. Б.Гроїцького, цікаві спостереження над ними М.Деліматі⁸⁰. Низку сюжетів, так чи так пов'язаних із судочинством, розробив А.Карпінський, котрий досліджував діяльність міських катів, проблему міської проституції, злочинність у Львові та Варшаві⁸¹. Значний доробок у справі вивчення злочинності й покарання за неї належить М.Камлеру. На основі неопублікованих джерел він ґрунтовно вивчав роль тортур у міському судочинстві, причини зменшення покарань за переступи права, рецидиви, кару за кримінальні й публічні злочини, дітовбивство та покарання за нього, стосунки злочинців із міськими службами охорони порядку⁸². Ці напрацювання стали основою монографій⁸³.

Знаним дослідником міського кримінального процесу раннього нового часу є М.Миколайчик, котрий став автором кількох десятків статей на цю тему, певною мірою підсумованих монографією про кримінальний процес у містах Малопольщі⁸⁴. У книзі на багатому джерельному матеріалі з'ясовано цілу низку проблем, у тому числі види міських судів і принципи їх функціонування, коло осіб, підсудних міському суду, характеристика учасників процесу, причини тимчасового арешту та поручительство, досудові дії учасників процесу, доводи сторін, змушування до зізнань (тортури), значення свідків, роль присяги у процесі, важливість письмових документів, відвід (процесуальне відведення), диліяція (відкладення розгляду справи), дебати сторін, оголошення вироку та його виконання, апеляція. Як і у випадку з міським управлінням, напрацювання польських колег стануть у пригоді українським дослідникам, слугуючи певним орієнтиром у студіях над судовим процесом, надто з огляду на брак місцевого джерельного матеріалу.

Дещо менше польські історики приділяють увагу узагальнюючій тематиці економічного розвитку міст. Це, можливо, пов'язано з тим, що зазначену тему активно досліджували в міжвоєнний період і в роки комуністичної влади в Польщі.

⁷⁸ *Grodziski S.* Z dziejów staropolskiej kultury prawnej. – Kraków, 2004. – S.124–132, 204–215.

⁷⁹ *Maisel W.* Archeologia prawna Polski. – Warszawa; Poznań, 1982; *Idem.* Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII w. // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* – 1974. – T.XXVI. – Z.2. – S.99–117; *Idem.* Związki sądownictwa miejskiego z sądownictwem królewskim w Polsce przedrozbiorowej // *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: Studia ofiarowana H.Samsonowiczowi.* – Warszawa, 1991. – S.337–342.

⁸⁰ *Delimata M.* Proces karny w miastach polskich w XVI w.: Uwagi w świetle prac Bartołomieja Groickiego // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* – 2003. – T.LV. – Z.1. – S.189–199.

⁸¹ *Karpiński A.* Kaci a problem oczyszczania miast koronnych w XVI – XVIII w. // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 2005. – №3-4. – S.351–359; *Idem.* Pauperes: O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII w. – Warszawa, 1983; *Idem.* Prostyucja w dużych miastach polskich w XVI i w XVII w. // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 1988. – №2. – S.277–304; *Idem.* Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII w. // *Przegląd Historyczny.* – 1996. – Z.4. – S.753–768.

⁸² *Kamler M.* Rola tortur w polskim sądownictwie miejskim drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1989. – №3. – R.XCV. – S.107–125; *Idem.* Nadzwyczajne złagodzenia kar dla przestępców pospolitych w dużych miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* – 2007. – Z.2. – S.187–203; *Idem.* Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // *Ibid.* – 1986. – Z.1. – S.171–184; *Idem.* Recydywa w przestępczości kryminalnej w Polsce drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. // *Ibid.* – 1992. – Z.1-2. – S.123–131; *Idem.* Służby porządkowe a przestępcy w dużych miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // *Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin.* – Warszawa, 1989. – S.302–314; *Idem.* Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1994. – №3. – S.25–39.

⁸³ *Kamler M.* Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII st. – Warszawa, 1991; *Idem.* Złoczyńcy: Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII w. (w świetle ksiąg sądowych miejskich). – Warszawa, 2010.

⁸⁴ *Mikołajczyk M.* Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII w. – Katowice, 2013. Попередня книжка автора: *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII w.* – Katowice, 1998.

Водночас більшість монографій з історії окремих міст містять розділи про діяльність купецьких та ремісничих корпорацій, тому загалом ця тема добре вивчена польськими колегами.

Студіювання міської історії в польській історіографії має давні традиції, але особливо плідним виявилось в останні кілька десятиріччів років, коли неначе отримало друге дихання. Досліджується практично вся палітра міської проблематики. Особливі успіхи спостерігаються у вивченні мережі міських поселень на польських землях, у з'ясуванні проблем міського управління та судочинства, етносоціальної структури міщанства. Українські історики дещо пізніше почали займатися містознавчими аспектами ранньомодерної доби, однак творчо враховують досвід польських колег і значно просунулися в опрацюванні історії міст Правобережної України. Цьому також сприяє участь вітчизняних фахівців у польських містознавчих конференціях, робота над спільними проектами, особисті зв'язки дослідників з обох країн. Усе це вселяє надію на прискорений поступ української урбаністики.

REFERENCES

1. Aleksandrowicz, S. (1970). Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. *Acta Baltico-Slavica*. Warszawa. 7, 47–108. [in Polish].
2. Aleksandrowicz, S. (1980). Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3, 413–428. [in Polish].
3. Aleksandrowicz, S. (1965). Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII w. *Roczniki Dziejów Społecznych i gospodarczych*, 27, 35–65. [in Polish].
4. Baranowski, B. (1975). *Życie codzienne mego miasteczka w XVII i XVIII wieku*. Warszawa. [in Polish].
5. Bardach, J. (1988). *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań, 1988. [in Polish].
6. Bartoszewicz, A. (2008). Miasto czy wieś? Małe miasta polskie w późnym średniowieczu. *Przegląd Historyczny*, 99/1, 121–136. [in Polish].
7. Bérenger, J. (2002). *Tolerancja religijna w Europie w czasach nowożytnych (XV–XVIII w.)*. Poznań. [in Polish].
8. Bilous, N. (2008). *Kyiv naprykintsy XV – u pershii polovyni XVII st.: Miska vlada ta samovriaduvannya*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Bilous, N. (2015). Pryvatni mista Kyivskoho voievodstva v pershii polovyni XVII st.: kilkist, osoblyvosti rozvytku ta funktsionuvannya. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, 15, 125–164. [in Ukrainian].
10. Bogucka, M. (1976). Z zagadnień socjotopografii większych miast Polski w XVI–XVII w. *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*. Toruń. 147–175. [in Polish].
11. Bogucka, M. (1975). Badania nad dziejami miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej: stan i zarys programu. *Kwartalnik Historyczny*, 3, 573–583. [in Polish].
12. Bogucka, M. (1998). *Białogłowa w dawnej Polsce*. Warszawa. [in Polish].
13. Bogucka, M. (2001). *Miasta a władza centralna w Polsce i w Europie wczesnonowoczesnej (XVI–XVIII w.)*. Warszawa. [in Polish].
14. Bogucka, M. (1989). Miasta a życie polityczne w Polsce XVI–XVII w. *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w.* 39–46. Warszawa. [in Polish].
15. Bogucka, M. (1976). Miejsce mieszczaństwa w społeczeństwie szlacheckim: atrakcyjność wzorów życia szlacheckiego w Polsce XVII w. *Społeczeństwo staropolskie: Studia i szkice*, 1, 185–200. [in Polish].
16. Bogucka, M., Samsonowicz, H. (1986). *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław. [in Polish].
17. Ćwikła, L. (2006). Sytuacja prawna mieszczaństwa wyznania prawostawnego w Rzeczypospolitej po unii brzeskiej (1595–1596). *Prace Historyczno-Archivalne*, 17, 5–26. [in Polish].
18. Delimata, M. (2003). Proces karny w miastach polskich w XVI w. Uwagi w świetle prac Bartołomiej Groickiego. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, LV, 1, 189–199. [in Polish].
19. Dobrowolski, P. (1992). «Wykażę wam to później»: O konfrontacji Żydów i chrześcijan, w późnym średniowieczu. *Pauvres et riches. Société et Culture du Moyen-Age aux Temps Modernes*. 41–46. Warszawa. [in Polish].
20. Drabina, J. (1998). *Życie codzienne w miastach śląskich XIV i XV w.* Wrocław. [in Polish].
21. Dybek, E. (2004). *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi Przemyskiej w latach 1345–1434*. Lublin. [in Polish].
22. *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII w.)*: Zbiór studiów pod red. Dziesięta Nogi. (2011). Kraków. [in Polish].
23. Gąsiorowski, A. (1976). Wójci i starosta: Ramię monarsze w polskim mieście średniowiecznym. *Ars Historica: Prace z dziejów powszechnych i polskich*, 71, 437–444. Poznań. [in Polish].
24. Gierszewski, S. (1973). *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej: Studium źródłoznawcze*. Warszawa. [in Polish].
25. Głowacka-Peńczyńska, A. (2010). *Kobieta w matych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII w.* Warszawa. [in Polish].
26. Głowiński, M. (1997). *Socjotopografia północnośredniowiecznego Wrocławia*. Wrocław. [in Polish].
27. Grodzki, S. (1963). *Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej*. Kraków. [in Polish].
28. Grodzki, S. (2004). *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*. Kraków. [in Polish].
29. Guldon, Z. (1998). Osadnictwo żydowskie i liczebność Żydów na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. *Czas Nowożytny*, 4, 23–36. [in Polish].

30. Guldon, Z. (1986). Źródła i metody szacunków liczebności ludności żydowskiej w Polsce XVI–XVIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2, 249–263. [in Polish].
31. Guldon, Z. (1992). Żydzi wśród chrześcijan w miastach Małopolskich w XVI–XVIII w. *Nasza Przeszłość*, 78, 190–194. Kraków. [in Polish].
32. Guldon, Z., Kazusek, Sz. (2004). Rola Żydów w handlu polskim w pierwszej połowie XVII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3, 287–303. [in Polish].
33. Guldon, Z., Wijaczka, J. (1993). Żydzi a chrześcijanie na Wotyniu w XVI–XVIII w. *Nasza Przeszłość*, 80, 225–232. Kraków. [in Polish].
34. Hawryluk, J. (1994/1995). Rozwój miast Podlaskich i ich skład etniczny od XV do pierwszej połowy XVII w. *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3–4, 365–380. [in Polish].
35. Horn, M. (1974). Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV w. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 35, 49–74. [in Polish].
36. Horn, M. (1975). Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu: Seria A: Historia XIII: Studia z dziejów wewnętrznych Polski*, 29–49. [in Polish].
37. Horn, M. (1980). Sieć miejska na Rusi Czerwonej w latach 1340–1648. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3, 431–432. [in Polish].
38. Horn, M. (1970). Zaludnienie miast ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 31, 85–100. [in Polish].
39. Janeczek, A. (1991). *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: Województwo Betskie od schyłku XIV do początku XVII w.* Wrocław; Warszawa; Kraków. [in Polish].
40. Kalinowski, W. (1963). Miasta Polski w XVI i pierwszej połowie XVII w. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 3–4, 167–223. [in Polish].
41. Kamler, M. (1986). Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1, 171–184. [in Polish].
42. Kamler, M. (1994). Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. *Kwartalnik Historyczny*, 3, 25–39. [in Polish].
43. Kamler, M. (1992). Recydywa w przestępczości kryminalnej w Polsce drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1–2, 123–131. [in Polish].
44. Kamler, M. (1989). Rola tortur w polskim sądownictwie miejskim drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. *Kwartalnik Historyczny*, 3, 107–125. [in Polish].
45. Kamler, M. (1989). Służby porządkowe a przestępcy w dużych miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w.: Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, 302–314. Warszawa. [in Polish].
46. Kamler, M. (1991). *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia.* Warszawa. [in Polish].
47. Kamler, M. (2007). Nadzwyczajne złagodzenia kar dla przestępców pospolitych w dużych miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2, 187–203. [in Polish].
48. Kamler, M. (2010). *Złoczyńcy: Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII w. (w świetle ksiąg sądowych miejskich).* Warszawa. [in Polish].
49. Karpiński, A. (1998). Fundacje posagowe w dużych miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. *Kwartalnik Historyczny*, 1, 3–19. [in Polish].
50. Karpiński, A. (2005). Kaci a problem oczyszczania miast koronnych w XVI–XVIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3–4, 351–359. [in Polish].
51. Karpiński, A. (1995). *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII w.* Warszawa. [in Polish].
52. Karpiński, A. (1983). *Pauperes: O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII w.* Warszawa. [in Polish].
53. Karpiński, A. (1988). Prostytycja w dużych miastach polskich w XVI i w XVII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2, 277–304. [in Polish].
54. Karpiński, A. (1996). Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII w. *Przegląd Historyczny*, 4, 753–768. [in Polish].
55. Kiryk, F. (1980). Lokacje miejskie nieudane, translocje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3, 373–384. [in Polish].
56. Kiryk, F. (1985). *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.: Województwo krakowskie (powiaty południowe).* Kraków. [in Polish].
57. Kiryk, F. (1972). Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie Jagiellońskiej. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie: Prace Historyczne*, 6, 43, 93–167. [in Polish].
58. Kozieradski, H. (1990/1991). Stosunki etniczne i religijne w miastach Podlasia w XV–XVI w. *Ziemia Brańska*, 2/3, 25–27. [in Polish].
59. Kravchenko, V. (2018). Dokumenty kintsia XVI – pochatku XVII stolittia do istorii volynskoho mistechka Lytovezha i yoho zamku. *Ukrainskyi arkhheografichnyi shchorichnyk: Nova seriya*, 21/22, 653–697. [in Ukrainian].
60. Książek, M. (1988). *Zagadnienia genezy rozlanowania i typologii miast prywatnych XVI i XVII wieku w południowej Małopolsce.* Kraków. [in Polish].
61. Kulejewska-Topolska, Z. (1964). *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w.* Poznań. [in Polish].
62. Kuraś, S. (1971). *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV w.* Wrocław. [in Polish].
63. Kwak, J. (2001). Życie codzienne mieszkańców Gliwic od XVI do połowy XVIII w. *Rocznik Muzeum w Gliwicach*, XVI, 287–294. [in Polish].
64. Maisel, W. (1982). *Archeologia prawna Polski.* Warszawa; Poznań. [in Polish].
65. Maisel, W. (1974). Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII w. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, XXVI, 2, 99–117. [in Polish].
66. Maisel, W. (1991). Związki sądownictwa miejskiego z sądownictwem królewskim w Polsce przedrozbiorowej. *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: Studia ofiarowana H. Samsonowiczowi.* 337–342. Warszawa. [in Polish].
67. Mikotajczyk, M. (1998). *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII w.* Katowice. [in Polish].
68. Mikotajczyk, M. (2013). *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII w.* Katowice. [in Polish].
69. Mikulski, K. (1999). *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII w.* Toruń. [in Polish].
70. Motylewicz, J. (1993). *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII w.* Przemysł. [in Polish].

71. Motyliewicz, J. (2005). *Spółczesność Przemysła w XVI i XVII w.* Rzeszów. [in Polish].
72. Noga, Z. (2003). *Krakowska rada miejska w XVI w.: Studium o elicie władzy.* Kraków. [in Polish].
73. Noga, Z., Szczygiel, R. (2016). Miasta prywatne w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów: Uwagi wstępne. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, LXXVII*, 9–11. [in Polish].
74. Opas, T. (1990). *Własność w miastach i jurydykach prywatnych w dawnej Polsce.* Lublin. [in Polish].
75. Otamanovskiy, V. (1993). *Vynnytsia XIV–XVII st.* Vynnytsia. [in Ukrainian].
76. Pudetko, J. (1960). Zagadnienia proporcji rynków w badaniach nad rozplanowaniem miast średniowiecznych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej: Architektura, 4*, 23–34. Wrocław. [in Polish].
77. Pudetko, J. (1967). *Zagadnienie powierzchni średniowiecznych miast Śląska.* Wrocław. [in Polish].
78. Russocki, S. (1991). Mieszczanie w strukturach stanowych późnośredniowiecznej Polski. *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: Studia ofiarowane H. Samsonowiczowi.* 213–220. Warszawa. [in Polish].
79. Rybachok, I. (2010). Bazalija – miasto Vasylia Ostrozkoho. *Litopys Volyni, 7*, 35–40. [in Ukrainian].
80. Rybachok, I. (2011). Misto Kostiantyniv ta volost u kintsi XVI – pershii tretyni XVII st. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky, 17*, 57–70. [in Ukrainian].
81. Samsonowicz, H. (1997). Średniowieczne księgi sądowe matych miast w Polsce. *Homines et societas: Czasy Piastów i Jagiellonów.* 478–479. Poznań. [in Polish].
82. Samsonowicz, H. (1989). Małe miasto w środkowej Europie późnego średniowiecza: Próba modelu. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 50*, 31–44. [in Polish].
83. Samsonowicz, H. (1972). Miasto i wieś na prawie niemieckim w późnym średniowieczu Polski. *Przegląd Historyczny, 63*, 3, 493–504. [in Polish].
84. Samsonowicz, H. (1985). Z badań nad kancelarią matych miast w Polsce w XV w. *Miscelanea Historico-Archivistica, 1*, 243–259. Warszawa. [in Polish].
85. Samsonowicz, H. (2000). Wytwórczość rzemieślnicza matych miast Polski XV w. *Kościół, kultura, społeczeństwo: Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, poświęcone prof. Stanisławowi Trawkowskiemu.* 331–336. Warszawa. [in Polish].
86. Sas, P.M. (1989). *Feodalnye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh gg. XVI v.* Kiev. [in Russian].
87. Szczygiet, R. (2017). Jan Gabriel Tęczyński wobec gmin miejskich Lublina i Parczewa. O roli starostów w życiu miast królewskich w pierwszej połowie XVI w. *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego: Prace ofiarowane Prof. M. Antoniewiczowi w 65 rocznicę urodzin.* 401–413. Częstochowa. [in Polish].
88. Szczygiet, R. (1977). *Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku.* Warszawa. [in Polish].
89. Szczygiet, R. (1989). *Lokacje miast w Polsce XVI wieku.* Lublin. [in Polish].
90. Szczygiet, R. (2016). Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku – chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, LXXVII*, 13–45. [in Polish].
91. Szczygiet, R. (1983). Początki miasta Lewartowa na tle rozwoju miast prywatnych w Polsce XVI w. *Lubartów i Ziemia Lubartowska.* 44–55. Lubartów. [in Polish].
92. Szczygiet, R., Gmiterek H., Dymmel P. (2008). *Lublin: Dzieje miasta, T.1: Od VI do końca XVIII w.* Lublin. [in Polish].
93. Tandecki, J. (2011). Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych. Toruń. [in Polish].
94. Terskyi, S. (2001). *Olyka: Istorychnyi narys.* Lviv. [in Ukrainian].
95. Tyszka, P. (2001). *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców.* Lublin. [in Polish].
96. Voronchuk, I. (2000). Misto Liubartiv (za inventarem maietnosti kniaziv Ostrozkykh 1620 r.). *Zhytomyrshchyna na zlami tysiacholit: Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn», 21*, 95–97. [in Ukrainian].
97. Voronchuk, I. (2001). Serednovichnyi Ostropol (za inventarem volodin kniaziv Ostrozkykh 1620 r.). *Ostrohiana v Ukraini i Yevropi.* 246–257. Starokostiantyniv. [in Ukrainian].
98. Vykhovanets, T. (2016). *Chastynka istorii: Istoryko-kraieznavchi narysy.* Netishyn. [in Ukrainian].
99. Wizimirska, B. (1999). Sytuacja prawna Żydów w Rzeszowie XVII i XVIII w. *Prace Historyczno-Archivalne, 8*, 3–18. [in Polish].
100. Wróblewska, G. (1965). Ukształtowanie przestrzenne nowożytnych miast Wielkopolski od roku 1500 do rozbiorów. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 10*, 87–98. [in Polish].
101. Wyczański, A. (2001). *Szlachta polska XVI w.* Warszawa. [in Polish].
102. Wyrobisz, A. (1968). Badania nad historią matych miast w Polsce. *Przegląd Historyczny, 59*, 124–137. [in Polish].
103. Wyrobisz, A. (1976). Małe miasto w Polsce w XVI i XVII w. *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej: Przemiany społeczne a układy przestrzenne.* 177–189. Warszawa. [in Polish].
104. Wyrobisz, A. (1993). Mniejszości etniczne i wyznaniowe w miastach Europy wczesnonowożytnej (XVI–XVIII w.). *Ojczyzna bliższa i dalsza: Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin.* 471–484. Kraków. [in Polish].
105. Wyrobisz, A. (1970). Polityka Firlejów wobec miast w XVI w. i założenie Janowca nad Wisłą. *Pszegląd Historyczny, 61*, 577–608. [in Polish].
106. Wyrobisz, A. (1986). Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze: Przegląd badań i problemów. *Przegląd Historyczny, 2*, 305–330. [in Polish].
107. Wyrobisz, A. (1974). Rola miast prywatnych w Polsce XVI i XVII w. *Przegląd Historyczny, 65*, 1, 19–46. [in Polish].
108. Wyrobisz, A. (1969). Zatargi mieszczan ze starostami soleckimi w XVI, XVII i XVIII w. *Studia Historyczne, XII*, 3, 365–375. [in Polish].
109. Zaiats, A. (2003). *Urbanizatsiyni protses na Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.* Lviv. [in Ukrainian].
110. Zaiats, A. (2012). Berestechko u XVI – pershii polovyni XVII st. (Shtrykhy do istorii rozvytku mista). *Zapysky Naukovoho tovarystvo imeni Shevchenka, 264: Pratsi istorychno-filosofskoi sektiï, 196–210.* [in Ukrainian].
111. Zaiats, A. (2015). Volynske mistechko Kozlyn u svitli miskoi knyhy pochatku XVII st. *Kraieznavstvo, 3–4*, 49–59. [in Ukrainian].
112. Zaiats, A. (2019). *Miske suspilstvo Volyni XVI – pershoi polovyni XVII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
113. Zajączkowski, S. (1978). Obowiązki wojskowe wójtów w państwie polskim w okresie monarchii stanowej. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości, XXI*, 4–44. Warszawa. [in Polish].

114. Zajęcki, M. (2007). Żydzi w gospodarce komunalnej miast Polski przedrozbiorowej [analiza historycznoprawna]. *Kwartalnik Historii Żydów*, 4, 395–421. [in Polish].
115. Załęska, M. (2005). *Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu (studium historyczno-prawne)*. Warszawa. [in Polish].
116. Zarębska, T. (1998). Ewolucja zasad kształtowania ulic w miastach Polski przedrozbiorowej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3-4, 227–265. [in Polish].
117. Zarębska, T. (1975). *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*. Warszawa. [in Polish].
118. Zarębska, T. (1980). Zamość – miasto idealne i jego realizacja. *Zamość – miasto idealne. 7–77*. Lublin. [in Polish].
119. Zielińska, T. (1987). *Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.* Warszawa. [in Polish].
120. Zientara, B. (1978). Źródła i geneza «prawa niemieckiego» (ius theutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI–XII w. *Przegląd Historyczny*, 69, 1, 47–74. [in Polish].
121. Zientara, B. (1976). Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji. *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*. 67–97. Warszawa. [in Polish].

Andrii Zaiats

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
 Docent at Department of Ancient History of Ukraine and Archivistics,
 I. Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine), andrij_zajac@yahoo.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Polish Urban Studies Carried Out During the Last Third of Twentieth – Early Twenty-First Century and Ukrainian Studies of Early-Modern Urban Problematics in Right-Bank Ukraine: Historiographical Review

Abstract. The purpose of the study is to analyze the experience of the Polish historiography, which has been gained during last decades in view of studies of early-modern urban problematics, and to make clear its importance for Ukrainian historians, who study the history of Right-Bank Ukrainian towns. The methodology of the article is based on principles of historicism, systematicity, scientificity and comprehensiveness. The following methods have been also used: comparative-historical, chronological and retrospective. The scientific novelty is in a fact that this is a first analysis of the Polish historiographical experience, which was gained during late 20 century – early 21 century in view of studies of early-modern Polish-Lithuanian Commonwealth towns, in the Ukrainian historiography and a first attempt to determine the importance of these studies for Ukrainian historians. **Conclusions.** Based on the extensive experience of their predecessors, Polish historians have significantly accelerated studies of Polish towns since the seventies of the last century, due to active investigation of all components of the urbanization process (legal and special location and organization of local communities). The place of the urban lower-middle class including the process of its formation, legal status, ethnical and professional composition; the women role in society, the role and place of Polish gentries in towns are well investigated. Polish historians pay particular attention to the investigation of local governments, i. e. to job responsibilities of prefects, sub-prefects, municipal councilors, hired municipal officials (court clerks, managers, instigators, municipal servants, etc.), as well the participation of local communities in self-governance. Some less attention in the Polish historiography is paid to the economic development of towns, since this aspect was well studied by predecessors. Noticeable shifts have taken place in studies of town legal proceedings, which is successfully investigated not only by historians but also by lawyers. The above experience of the Polish historiography is of great methodological and practical importance for Ukrainian investigators of early-modern Right-Bank Ukrainian towns, since many aspects (town self-governance, legal proceedings, legal status of town citizens, etc.) are insufficiently studied in the Ukrainian historiography, and the inclusion of Right-Bank Ukrainian towns into the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth towns, which was unified by that time, provides an opportunity to draw comparisons and to extrapolate certain conclusions of Polish colleagues to Ukrainian towns.

Keywords: Polish historiography, Ukrainian historiography, town, Magdeburg Law, legal proceedings, municipal governance.